

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: 10.52122/nisantasisbd.1480352

DEĞERLER VE ÇIKARLAR ARASINDA: ABD'NİN ORTADOĞU'DAKİ
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ DARBELERİYLE İLİŞKİSİNE FARKLI BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Özge YAVUZ*

* Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Pr.e-posta:
ozgeozdemiryavuz@karabuk.edu.tr

ORCID 0000-0003-3642-5636

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR*

* Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Pr.e-posta:
mehmetakifo@yahoo.com

ORCID 0000-0001-5095-6113

ÖZ

ABD'nin Soğuk Savaş döneminde demokratik değerlerin savunuculuğunu üstlendiği bilinmektedir. Fakat Ortadoğu söz konusu olduğunda, savunduğu değerler ile çıkarları arasında sıklıkla ikileme düştüğü ve bu durumlarda tercihlerini çıkarlarından yana kullandığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, ABD'nin Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu politikasında yaşadığı değer-çıkâr ikilemi, bölgedeki demokratik rejimlere düzenlenen darbeler (1953 İran Darbesi ve 1980 Türkiye Darbesi) karşısındaki tutumu üzerinden masaya yatırılmaktadır. Tasnif dışı bırakılmış Amerikan belgeleri çalışmada başvurulan temel kaynakları teşkil etmektedir. Bu belgeler ışığında, ABD'nin Türkiye darbesinden memnuniyet duyduğu, İran darbesini ise bizzat düzenlediği anlaşılmaktadır. Çalışmada ABD'nin Sovyet nüfuzunun engellenmesini ulusal çıkarları açısından birincil amacı olarak değerlendirdiği ve bölgedeki güç dengesini kendi lehine tesis edecek yönetimlerin halk iradesini yansıtmamasıyla ilgilenmediği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca demokratik değerleri üzerinden yaşadığı baskıyı hafifletmek amacıyla çıkarlarına uygun yeni söylemler kullandığı da gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1953 İran Darbesi, 1980 Türkiye Darbesi, ABD Dış Politikası, Soğuk Savaş**Jel Kodları:** F5, F52, F54BETWEEN VALUES AND INTERESTS: REVISITING U.S. ENGAGEMENT WITH COLD WAR
COUPS IN THE MIDDLE EAST

ABSTRACT

It is known that the U.S. undertook the advocacy of democratic values during the Cold War. However, when it came to the Middle East, it is observed that it frequently fell into a dilemma between its values and its interests, and in these cases it preferred its interests to its values. In this study, the value-interest dilemma experienced by the U.S. in its policy towards the Middle East during the Cold War is discussed through its attitude towards the coups against the democratic regimes in the region (1953 Iranian Coup and 1980 Turkish Coup). Declassified American documents constitute the main sources used in the study. In the light of these documents, it is understood that the U.S. was pleased with the 1980 coup in Turkey, and orchestrated the Iranian coup itself. The study concludes that the U.S. considered the prevention of Soviet influence as its primary goal in terms of its national interests and was not concerned with whether the governments that would establish the balance of power in the region in its favor reflect the will of their own people. The study also shows that it used new discourses in line with its interests in order to alleviate the pressure it experienced over its democratic values.

Keywords: 1953 Iranian Coup, 1980 Turkish Coup, U.S. Foreign Policy, Cold War**Jel Codes:** F5, F52, F54**Geliş Tarihi/Received:** 08.04.2024**Kabul Tarihi/Accepted:** 04.06.2024**Yayın Tarihi/Printed Date:** 30.06.2024**Kaynak Gösterme:** Yavuz, Ö. ve Okur, M. A. (2024). "Değerler ve Çıkarlar Arasında: ABD'nin Ortadoğu'daki Soğuk Savaş Dönemi Darbeleriyle İlişkisine Farklı Bir Bakış". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(12) 195-212.

GİRİŞ

Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu bölgesinde yetmişin üzerinde darbe gerçekleştirilmiştir (Albrecht, 2015: 668). Darbelerin düzenlenmesinde iç dinamiklerin ve bölgesel faktörlerin etkileri kabul edilmekle birlikte, özellikle ABD'ye yönelik kuşkuların yoğunlaştığı örneklerde (1953 İran ve 1980 Türkiye darbeleri gibi) bu devletin darbe karşısındaki tutumuna ve/veya darbeye olan ilişkisine ayrı bir ihtimam gösterilmiştir (Birand, 1984; Demirel, 2003; Kinzer, 2003; Yetkin, 2011; Gasiorowski, 2012: 55-70; Okur, 2014: 67-93; Okur, 2015: 199-222; Aslan, 2019; Kürkcü, 2022). 1947 yılından itibaren Ortadoğu'nun güvenliğinin sağlanmasını kendi güvenliğiyle özdeşleştirip hayatî çıkar addetmesi (The American Paper, FRUS, 1947: 575; Eisenhower, 1957; Carter, 1980) ve özellikle Merkezî İstihbarat Teşkilatına (Central Intelligence Agency-CIA) tüm küreyi kapsayacak şekilde örtülü operasyonlar düzenleme yetkisi vermesi (NSC, 18 Haziran 1948), ABD'nin bölgede zuhur eden hadiseleri yakından izlediğine hatta yönlendirdiğine dair yaygın bir kanaatin oluşmasına yol açmıştır.

ABD'nin darbelerle olan ilişkisi çalışmalarda, muhtemel etkisi ya da bağlantısı üzerinden ve genellikle tek vakaya odaklanılarak ülke bazında incelemeye tabi tutulmuştur. Darbeye devrilen sivil yönetimlerin ABD'nin taleplerini karşılamadığına ve/veya darbe yönetimlerinin ABD'nin çıkarlarına uygun kararlar almasına dikkat çekilmiştir. Çalışmamız, bu argümanları desteklemekle birlikte, esas olarak ABD'nin bölge politikasındaki değer-çıkâr ikilemini darbeler üzerinden mercek altına yatırmayı amaçlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, ABD'nin Ortadoğu politikasındaki değer-çıkâr ikilemini somut örnekler üzerinden tahlil etmek amacıyla '*halk iradesiyle iktidara gelen yönetimlere karşı düzenlenen askerî darbeler*' inceleme konusu yapılacaktır. Bu sebeple darbeye iktidarı ele geçiren yönetimleri yine darbeye deviren (Ör. Irak-1963) ya da monarşiye son veren darbeler (Ör. Mısır-1952) çalışmamızın kapsamına dâhil edilmeyecek, ABD'nin değerlerini saf dışı bırakıp bırakmadığını test edebilmek amacıyla sadece seçimle gelen iktidarların devrildiği; İran'daki 1953 Darbesi ve Türkiye'deki 1980 Darbesi ele alınacaktır.

Çalışmamızda ana kaynak olarak ise ABD'nin Maryland Eyaletindeki College Park'ta yer alan *National Archives* ile Georgia Eyaletindeki Atlanta kentinde yer alan *The Jimmy Carter Presidential Library*'de bulunan belgelere ve internet üzerinden erişime açılan *Foreign Relations of United States (FRUS)* belgeleri ile *CIA* raporlarına başvurulacaktır. Mevzubahis belgeler ışığında öncelikle ABD'nin darbelerle ilişkisinin boyutu açıklığa kavuşturulacak, ardından bu devletin her bir darbe özelinde yaşadığı ikilem; sebepleri, değerlerin yarattığı baskı ve bulunan çözüm yolunu da kapsayacak şekilde tahlil edilmeye çalışılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve: ABD'nin Değerleri ve Çıkarları

Değer kavramı, sosyal bilimlerin birçok disiplininde olduğu gibi, uluslararası politika alanında da sıklıkla kullanılmaktadır (Williams, 1968). İlgili literatür incelendiğinde kavramın, genellikle üç farklı anlamda kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Bunlardan ilki, değer ahlâkla ilişkilendirildiği ve/veya ahlâk üzerinden tanımlandığı kullanımlardır. Söz konusu kullanım üzerine bina edilen çalışmalarda değer kavramı, ahlâkî değerler (Thompson 1973: 368-374; Kertzer and Powers vd., 2014: 825-840; Morgenthau, 1950: 833-854), normlar (McElroy, 1989) ve prensipler (Tsanoff, 1951: 11-15) olarak yer almakta ve muhtevastan ziyade uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde rolünün ne olduğu ya da ne olması gerektiği sorusu üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.¹ İkincisi, kavramın toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan fikirler manasında kullanılmasıdır (Karwat, 1982: 198-204). Daha çok Marksist yaklaşımı benimseyen çalışmalarda karşımıza çıkan bu kullanımda kavram, ilkinden daha farklı bir bakış açısı çerçevesinde eleştirel gözle değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Söz konusu tanımlamayı tercih edenlere göre; gerçekte siyasal değerler sistemi, her zaman belirli bir

¹ Burada Kenneth W. Thompson'ı ayrı tutmak gerekmektedir. Zira Thompson, değerlerin birden fazla ahlâk anlayışına dayandığı ve değerlerle ahlâkın her aşamada kümelenildiği, rekabet ve çatışma içerisinde olduğu yönünde bir tahlille diğerlerinden farklı olarak değer-ahlâk ilişkisi üzerine bir değerlendirmede bulunmuştur.

zümrenin, organize bir sosyal güç olarak belirli bir sınıfın ihtiyaçlarını yansıtmaktır. Örneğin; demokrasi, adalet ve eşitlik gibi fikirler (idealar) proletaryanın, orta ve alt sınıfın nazarında farklı manalara sahip olmasına rağmen, baskın sınıfın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Ancak bu zümre kendi ihtiyaçlarını, toplumun ihtiyaçları olarak göstermek için uğraşmak zorundadır (Karwat: 198, 202). Son olarak değer kavramı, yoğun bir biçimde kullanılan diğer anlamını inanç sistemleriyle olan yakın ilişkisi münasebetiyle kazanmaktadır. Bu kullanımı benimseyen çalışmalara göre değer, inanç sistemlerinin merkezinde konumlanmaktadır (Hurwitz and Peffley, 1987: 1099-1120; Conovor and Feldman, 1984: 151-175; Feldman, 1988: 416-440). Bununla birlikte bu çalışmalarda değer kavramı, bütün inanç sistemlerini kapsamına dahil edecek şekilde ele alınmamakta, aksine daha spesifik olarak birkaç inanç ögesine indirgenmektedir. Örneğin; Miller, White ve Wood, komünizm sonrası Avrupa'yı inceledikleri çalışmalarında değer kavramıyla, sosyalist, milliyetçi, liberal ve demokratik inançlara atıfta bulduklarının altını çizmektedirler (Miller, White and Wood, 1998: 2). Hurwitz ve Peffler değer kavramıyla etnik merkezîyetçilik ve savaşta adam öldürmenin ahlâkîliğini kastettiklerini vurgulamaktadırlar (Hurwitz and Peffley, 1987: 1108-1109). Dukhong ise temel tezini doğrulayan en etkili inanç öğelerini teşkil etmesi dolayısıyla değer kavramını, hümanitarizm ve demokrasi üzerinden ele alacağını daha çalışmasının en başında belirtmektedir (Dukhong, 2007).

Çalışmamızda değer kavramının anlamsal hudutlarının çizilmesinde son kullanım şeklinden ilham alınmıştır. Zira Amerika Birleşik Devletleri tarihi boyunca, liberal, demokratik, bireysel ve eşitlikçi değerlerin desteklenmesi yönünde halk arasında geniş bir fikir birliği varlığını hissettirmiştir. Gunnar Myrdal tarafından "Amerikan İtikâdı" olarak adlandırılan bu değerler ve idealler on sekizinci yüzyıldan itibaren Amerikan ulusal kimliğinin özünü teşkil etmiş (Huntington, 2011: 220 and Myrdal, 1944: 8-25) ve dış politikasını derinden etkilemiştir (McCormick, 1985; Hunt, 2009). Tarihsel süreç içerisinde bazı değişimlere uğramakla birlikte, halkların kendi geleceklerine/yönetimlerine kendilerinin karar vermeleri gerektiği hususu ABD nazarında genel kabul görmüş ve demokrasi söylemi bu devletin dünya tasavvurunda, I. Dünya Savaşı sonrasında kısa süreli, II. Dünya Savaşı ile birlikte ise kesintisiz bir biçimde yer edinmiştir (Thompson, 2013). Buradan hareketle, çalışmamız boyunca değer kavramı demokrasi söylemiyle ilişkilendirilmekte ve kavramın olumlu bir manaya sahip olduğu kabul edilmektedir.

Çalışmanın muhtevasına açıklık getirilmesi gereken bir diğer kavramı ulusal çıkarıdır. Ulusal çıkar, tüm devletlerin dış politikalarını belirleyen ancak kendi içeriği bir türlü belirlenemeyen bir kavram olarak uluslararası politika literatüründeki yerini korumaktadır (Sonmezoglu, 2000: 238). Ulus kavramının muğlak yapısı, çıkarları meydana getiren kriterlerin tayin edilemeyişi ve tanımlanan çıkarların birikimine yönelik herhangi bir prosedürün bulunmayışı (Rosenau, 1968: 36), herkesin üzerinde uzlaşacağı somut bir ulusal çıkar tanımının yapılmasına ve/veya kavramın kusursuz bir analiz aracı olarak kullanılmasına imkân vermemektedir. Buna karşın, kavramın belirli kategorilere indirgenerek anlamlı kılınması amacıyla girişimlerde bulunulmuş ve literatüre oldukça ufuk açıcı yaklaşımlar kazandırılmıştır (Beard, 1966: 21-29; Nuechterlein, 1976: 246-266; Rosenau, 1968; Frankel, 1970; Burchill, 2005). Bu nedenle değer ile kıyaslandığında, çalışmamız boyunca kullanılacak olan ulusal çıkar kavramının manasının netleştirilmesi daha kolay olmuştur.

Çalışmada ulusal çıkar kavramı, en genel hâliyle, "bir ulusun yalnızca yararını değerli kılan bir olgu" (Osgood, 1953: 4) manasında kullanılmaktadır. Buradaki yarar kelimesi, ulusal çıkar kavramının temelinde yatan bencilliği vurgulaması dolayısıyla önemlidir. Neticede devletlerin ulusal çıkarlarını oluştururken kendi vatandaşlarının güvenliğini, huzurunu ve refahını her şeyin, hatta savunduğu değerlerinin dâhi üzerinde tuttuğu kabul edilmektedir (Osgood, 1953: 5). Çalışmamızda ABD'nin Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu özelindeki ulusal çıkarları, Sovyet nüfuzunun engellenmesi ve bununla ilintili bir biçimde İsrail varlığının korunması ve petrol kaynaklarına erişimin sağlanması amaçlarına karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Nitekim Ortadoğu bölgesi; Sovyetler Birliği'nin hayatî güney kanadına bitişik bulunması, Doğu-Batı arasındaki bağlantı yolunu oluşturması ve geniş petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması sebebiyle, II. Dünya Savaşıyla birlikte küresel mevzulara sürüklenen ABD nazarında önemli bir yer edinmiştir (NSC, 23 Temmuz 1954; NSC, 4 Kasım 1958; Hudson, 1996: 329-343).

2. İran Darbesi (19 Ağustos 1953)

İran Başbakanı Muhammed Musaddık'a karşı düzenlenen darbenin, çalışmamızda farklı bir konuma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Zira ABD, 17 Mart 2000 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı Madeleine K. Albright tarafından yapılan açıklamayla bu darbeye etkin rolünün olduğunu resmî bir biçimde kabul etmiştir (Albright, 2000). Açıklamadan yaklaşık bir ay sonra operasyonun belgeleri basına sızmış (Risen, 2000) ve ilerleyen süreçte de 1951-1954 arası dönemde İran'a yönelik ABD Yönetimi tarafından alınan kararlar, Ulusal Güvenlik Konseyi (UGK) toplantıları/raporları/kararları, CIA raporları ve diplomatik yazışmalardan meydana gelen belgelerin tasnif dışı bırakılanları, kronolojik bir biçimde kamuoyuyla paylaşılmıştır (Department of State, FRUS, 2017).

ABD'nin İran halkının iradesiyle başbakanlık makamına getirilen Musaddık'a karşı düzenlenen darbeye ana aktör olması, İran politikasını tayin ederken çıkarlarıyla değerlerini uzlaştıramadığını gösteren somut bir örnektir. CIA sözcüsü Walter Trosin, darbenin demokrasi karşıtı bir eylem olduğunu 13 Eylül 2023 tarihli the Langley Files isimli dijital yayında kabul etmiş, CIA tarihçisi Brent Geary de bu durumu onaylamıştır (the Langley Files, 013: Part I) Fakat ABD'nin İran'da yaşadığı değer-çıkâr ikilemini açık bir biçimde ortaya koymak ve analiz edebilmek için öncelikle, İran'a özel hazırlanmakla birlikte dönemin konjonktürüne dair emareleri de içerisinde barındıran başta UGK toplantıları/kararları ve CIA raporları olmak üzere ABD dış politikasında önemi haiz olan yazışmaları mercek altına yatırmak faydalı olacaktır.

1949-1952 arası dönemde İran ile ilgili hazırlanan üç UGK raporu dikkati çekmektedir. İran siyasal hayatında yaşanan değişimlere göre revize edilen söz konusu rapordan ilki, İran'ın Sovyet işgalinden yeni kurtulduğu ve Millî Cephe Hareketi²'nin güçlenmesine karşın henüz iktidara gelmediği bir dönemde, 21 Temmuz 1949 tarihinde hazırlanmıştır. UGK'nin 54 sayılı bu raporunda İran, Sovyetler Birliği'nin nüfuzuna girmesi durumunda ABD'nin ulusal çıkarlarında meydana gelmesi muhtemel zararlar çerçevesinde ele alınmıştır. Sovyetlerin İran'da hâkimiyetini tesis etmesinin, Ortadoğu'nun bağımsız bütün ülkeleri için doğrudan bir tehdit oluşturacağı ve böylelikle ABD'nin yaşamsal çıkarlarının tehlikeye gireceği vurgulanmıştır. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliğinin sağlanması için Sovyetlerin İran'da hâkimiyet kurmasının engellenmesi ve İran'ın Batı'yla uyumunun arttırılması, ABD'nin öncelikli amaçları olarak sıralanmıştır. Bu amaçlarla uyumlu bir biçimde de İran'ın ekonomik, siyasal ve politik alanda istikrara kavuşması için gereken desteğin verilmesi önerilmiştir (NSC 54, 1949).

Öne çıkan ikinci UGK raporu, Millî Cephe Hareketi'nin giderek güçlendiği ve İngiliz-İran Petrol Şirketi'ni kamulaştırma yolunda ilerlediği 1950 yılında hazırlanmıştır. Henüz kamulaştırmanın gerçekleştirilemediği dönemde onaylanan raporda, İran'ın, stratejik konumu ve petrol kaynakları dolayısıyla Batı'nın güvenliğinde önemli bir yer teşkil ettiği vurgulanmış ve UGK 54 sayılı raporda olduğu gibi İran, yine Sovyetlerin nüfuzuna girme ihtimali üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Diğerinden farklı olarak bu raporda, İran'ın Sovyet hâkimiyetine girmesi durumunda ABD'nin yalnızca ekonomik ve güvenlik çıkarlarının değil, aynı zamanda bölgedeki prestijinin de zarar göreceği belirtilmiştir. Ayrıca İngiltere ile işbirliği halinde İran'a yönelik özel operasyonların gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. ABD'nin; İran'ın iç güvenliğini güçlü kılmak, İran hükümetinin ve İranlıların komünist tehdit karşısındaki direncini arttırmak, İran'ı hür dünyayla yakınlaştırmak ve İranlıların bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı olduğunu göstermek amacıyla siyasî ve askerî yardımlarını genişletmesi ve ekonomik desteğini mümkün olduğunca hızlandırması gerektiği vurgulanmıştır. İngiltere-İran arasında vuku bulan petrol şirketi anlaşmazlığı hususunda ise, ABD'nin söz konusu anlaşmazlığın erken ve adil çözümü için İngiltere'ye baskı yapması uygun görülmüştür (Department of State, FRUS, 2017: 23-35).

² Bu ittifak hareketi, dürüst seçimlerin yapılmasını, basın özgürlüğünü, sıkıyönetimin sonlandırılmasını ve en önemlisi de İngilizlerin sahip olduğu petrol sanayinin kamulaştırılmasını talep etmiş ve hem seküler aydın kesimi hem de dindar küçük burjuvaziyi ortak paydada buluşturmayı başarmıştır. Bkz. Abrahamian E. (1979), Iran in Revolution: The Opposition Forces, *MERIP Reports*, No.75/76, 3-4.

Üçüncü önemli rapor, Musaddık'ın İran'daki gücünün zirveye ulaştığı ve hatta iç politikada cılız da olsa muhalif seslerle karşılaşmaya başladığı 1952 yılında hazırlanmıştır. Önceki raporlarla benzer bir biçimde, ABD'nin İran politikasının belirlenmesinde Sovyet faktörünün göz ardı edilmemesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak ise bu raporda, İngiltere'nin İran'da istikrarı tek başına tesis etmesini sağlayacak bir kudrete artık sahip olmadığı açık bir biçimde ifade edilmiştir. Bu durumla bağlantılı bir biçimde, dönemin konjonktürü gereği raporun esas odak noktasını, İngiltere-İran arasında cereyan eden ve Musaddık'ın kamulaştırma kararıyla geri dönülmez bir yola giren petrol anlaşmazlığı karşısında ABD'nin izlemesi gereken politika oluşturmuştur. Petrol ihtilafının, İran'ın ekonomik ve siyasî istikrarında ciddi bozulmalara sebebiyet vermemesi için ABD'nin, İngiltere'ye de danışarak ve taraflar arasındaki ikili ilişkilerde gereksiz sorun yaratmaktan kaçınarak, İran'a yaptığı yardımları arttırması önerilmiştir (Department of State, FRUS, 2017: 422-425).

Aynı dönem içerisinde hazırlanan CIA raporlarında da benzer bir bakış açısının hâkim olduğunu gözlemlemek mümkündür. İran iç politikası, ekonomik, sosyal, askerî ve politik düzeylerdeki istikrarı üzerinden mercek altına yatırılmış ve ülkedeki Sovyet nüfuzunun mahiyetine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur (CIA, 27 Haziran 1949; CIA, 9 Kasım 1949). 5 Nisan 1951 tarihinde CIA'nın İran'a yönelik gelecek tahminlerinde bulunduğu "*Doğu-Batı Çatışmasında İran'ın Konumu*" başlıklı raporu bu çerçevede somut bir örneği oluşturmaktadır. Raporda, İran'daki aşırı milliyetçi grupların tesirini arttırması, Batı aleyhtarlığını doğurma ihtimali çerçevesinde; petrol kaynaklarının bulunduğu alanlarda çıkan kargaşa ise Batı'ya giden petrol arzını kesintiye uğratması bağlamında değerlendirilmiş ve söz konusu durum ABD ulusal çıkarları açısından tehdit olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Sovyetlerin İran'a yönelik açıktan bir harekât yürütmesi ihtimaller dâhilinde görülme de İran'da cereyan eden siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkların Sovyet yanlısı bir iktidarın vücut bulmasına yol açabileceğine dikkat çekilmiştir (CIA, NIE-6, 1951). CIA'nın 4 Şubat 1952 tarihli bir başka raporunda da yine İran'ın ekonomik ve politik durumu Sovyetlerin nüfuzuna yol açma ihtimali üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Department of State, FRUS 2017: 175-183).

İlerleyen süreçte İngiltere-Musaddık arasındaki petrol ihtilafının çözülememesi ve kamulaştırmanın gerçekleşmesiyle birlikte Millî Cephe Hareketi'nde çatlakların oluşması gibi Musaddık aleyhine yaşanan gelişmeler, Eisenhower Yönetimi'nde Musaddık iktidarının İran'da istikrarı tesis edemeyeceği ve Batı'dan uzaklaşacağı yönünde bir kanaatin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle 1953 yılının başlarından itibaren hazırlanan CIA raporlarında (Department of State, FRUS, 2017: 432-442, 467-468), Başkan Eisenhower veya Dışişleri Bakanlığı'na hitaben kaleme alınan yazışmalarda (Department of State, FRUS, 2017: 469-472, 446-448) ve UGK toplantılarında sunulan argümanlarda (Department of State, FRUS, 2017: 474-483, 489-494), Başbakan Musaddık'ın gücünü kısmen korumayı başarsa da farklı seslerin çoğalmasıyla beraber ülkede istikrarı sağlamaktan uzaklaştığı, iktidarını sürdürmesinde en büyük destekçisinin komünist Tudeh Partisi olduğu belirtilmiş ve bu durumun Sovyetlerin nüfuzuna imkân sunacak bir zemin yarattığı öne sürülmüştür. Ancak tasnif dışı bırakılan belgelerin topyekun bir özetini sunan belki de en somut örnek, TPAJAX operasyonunun ayrıntılarının belirlenmesinde etkili olan CIA görevlisi Donald Wilber'in kaleme aldıklarıdır. Wilber, birincil kaynak teşkil eden çalışmasında, Musaddık'ı devirerek yerine, 'adil' bir petrol anlaşmasına yanaşabilecek, ekonomik açıdan güçlü ve komünist partiyle aktif bir biçimde mücadele edebilecek bir hükümeti iktidara getirmek istediklerini ve Şah'a kudretini ve prestijini yeniden teslim etmeyi amaçladıklarını açıkça ifade etmiştir (Wilber, 1954: iii-iv).

ABD'nin İran'daki çıkarlarına yönelik değerlendirmelerde bulunmamızı sağlayan belgeler, bir başka açıdan ele alındığında, ABD'nin değerlerini açık bir biçimde saf dışı bıraktığını göstermektedir. Gerçekten de ABD'nin değerlerine bir hayli ender ve uygulamada etkinlik yaratmayacak şekilde atıfta bulunduğu gözlemlenmektedir. Örneğin; 1948 tarihli UGK raporunda İranlıların Batı dünyasıyla yakınlık kurmalarının sağlanması için İran'ın demokratik kurumlarını iyileştirmek üzere yardımların yapılması yalnızca ikincil amaçlar kısmında yer alabilmiştir (NSC 54, 1949). Değerlerin en azından söylemsel olarak sürdürülmesi gerektiğine dair belki de tek somut örnek, güvenlik işlerinden sorumlu Savunma Bakan Yardımcısı'nın (Nash) UGK Planlama Kurulu Başkanı'na (Cutler) gönderdiği memorandumda; hukukun

üstünlüğü, bireysel özgürlük, halkın güvenliği gibi gerçek demokratik değerleri İran'da yeniden tesis etmeyi başardığı için Şah'ı açık bir biçimde tebrik etmesini önermesidir (Department of State, FRUS, 2017: 711).

ABD'nin darbeye giden süreçte demokratik değerlerine sıklıkla atf yapmamasının temelinde, Soğuk Savaş dönemine özgü yarattığı yeni algının yattığı ileri sürülebilir. Nitekim Soğuk Savaş dönemi süresince ABD, hür dünyayı; bireysel özgürlük ve eşitliğin demokratik prensiplerine bağlı kalarak pozitif bir manada değil, daha çok komünizm karşıtlığı üzerinden negatif bir anlamda tanımlamıştır (McCormick, 1985: 48, 52). Komünizm karşıtlığını demokrasinin muadili olarak sunarak değerleri üzerinden yaşayacağı baskıyı hafifletmeyi amaçlamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in 28 Temmuz 1953 tarihinde yaptığı basın açıklaması bu bağlamda önemli bir delildir: *"İran'daki yasadışı Komünist Partinin (Tudeh Partisi) artan faaliyetleri ve İran Hükümeti tarafından bu faaliyetlere müsamaha gösterilmesi devletimizi büyük bir endişeye sevk etmektedir. Bu gelişmeler ABD'nin İran'a yardımında bulunmasını şüphesiz daha da zorlaştırmaktadır."* (Dulles, Bulletin, 1953: 178). Görüldüğü üzere ABD Yönetimi, Musaddık'ın Tudeh'i tolere ettiğini ileri sürerek, sivil bir yönetime destek vermemek için 'meşru' bir gerekçe oluşturmuştur. TPAJAX planının bir parçasını teşkil eden psikolojik operasyonları da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. (Wilber: 15-18, 36-38; Department of State, FRUS, 2017: 500-501). Musaddık'ın Sovyetlerle bağlantısının bulunduğu ve İran'a komünizmin sirayet ettiği yönündeki propagandalarla ABD'nin değerleri üzerinden yaşayacağı baskı hafifletilmeye çalışılmıştır.

3. Türkiye Darbesi (12 Eylül 1980)

ABD'nin 12 Eylül darbesine yönelik yaklaşımı ve bu darbeyle olan ilişkisinin boyutu üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmalarda 1960'ların ortalarından itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan krizlere ayrı bir önem atfedilmiştir (Birand, 1984; Ahmad, 1993; Demirel, 2003; Yetkin, 2011; TBMM, 2012; Demirel, 2012; Okur, 2014; Aslan, 2019; Kürkçü, 2022).

Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginliğe yol açan ve Türkiye'nin ABD ile müttefikliğini yeniden gözden geçirmeye ihtiyaç duymasına zemin hazırlayan önemli bir gelişme; ABD-Sovyetler Birliği arasında 1962 yılında cereyan eden Küba Krizi sonrasında, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması olmuştur. Krizin patlak verdiği andan itibaren ABD'nin arkasında duran ve kriz süresince uygulamaya koyduğu her türlü girişimine destek veren Türkiye, önceleri krizin çözümünde Türkiye'deki füzelerin pazarlık konusu yapılabileceğine ihtimal vermemiştir. Ancak kriz biter bitmez ABD'li yetkililerin füzelerin kaldırılmasına ilişkin girişimlerde bulunması ve Nisan 1963'te füzelerin Türkiye'den çıkarılmasıyla, Türk karar alıcılar özellikle ABD ile askerî ilişkilerde daha dikkatli olmaya başlamışlardır (Uslu, 2000: 161, 164, 166-169).

Türkiye-ABD ilişkileri açısından dönüm noktası teşkil eden esas hadise ise dönemin ABD Başkanı Lyndon Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye hitaben gönderdiği mektupta, Türkiye'yi Kıbrıs'taki Türk toplumunu desteklemek üzere askerî operasyonlara girmemesi hususunda uyarmasıyla yaşanmıştır (Harris, 2004: 70; McGhee, 1990: 162). ABD'nin bu tutumu karşısında hayal kırıklığına uğrayan Türk karar alıcılar, Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya devletleriyle ilişkilerini geliştirmenin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına hizmet edeceği kanısına vararak, bu yolda gayret göstermeye, ABD'nin uluslararası alandaki girişimlerini Türkiye'nin dış politika amaç ve ilkeleri üzerinden sorgulamaya ve NATO içerisinde kurulan yeni askerî yapılanmalara katılım hususunda ihtiyatlı davranmaya başlamışlardır (Uslu, 2000: 179). Ayrıca Türk ordusundaki silahların büyük bölümünün ABD menşeli olmasının yol açtığı olumsuzlukların farkına varan Türkiye, adaya harekât yapılmasını mümkün kılmak amacıyla hem silah alımında bulunduğu ülkelerin sayısını artırmış, hem de yerli silah sanayinin geliştirilmesine önem vermiştir (Erhan, 2009: 690).

1970'li yıllara gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkiler, ABD kamuoyunun da dahil olduğu Afyon sorunu³ ve Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekatı dolayısıyla maruz kaldığı silah ambargosu

³ Afyon Sorunu, ABD'de Vietnam Savaşı esnasında eroin bağımlılığının çarpıcı bir biçimde artış göstermesiyle, ABD'nin uluslararası eroin ticaretinin kontrolüne giderek daha fazla önem vermeye başlaması ve bu bağlamda

üzerinden gerilmiştir. Türk Hükümeti ambargo kararına karşılık olarak 25 Temmuz 1975 tarihinde, Türkiye ile ABD arasında imzalanan 3 Ocak 1969 tarihli Savunma İşbirliği Anlaşması'nın ve ilgili bütün ikili anlaşmaların hukukî geçerliğini yitirdiğini ve Türkiye'deki tüm ABD tesislerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin denetimine ve nezaretine geçtiğini açıklamıştır. İncirlik üssünün yalnızca NATO amaçları için kullanılabileceğini belirtmiş ve Karamürsel, Sinop, Diyarbakır ve Belbaşı'ndaki istihbarat toplama merkezindeki faaliyetlerin durdurulduğu ilan etmiştir (Uslu, 2000: 201). 1978 yılında ambargonun kaldırılması, Türkiye-ABD ilişkilerinde neredeyse 20 yıldır devamlılığını koruyan gerilimin hemen son bulmasını sağlamamış; Türkiye, ABD ile ilişkilerinde temkinli olmaya devam etmiştir. Örneğin; İran Devrimi sonrasında ABD Yönetimi dost hükümetlerden İran'a yönelik olarak, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, ticaretin durdurulması, vatandaşlarına vize verilmemesi gibi bazı yaptırımların uygulanmasını istemiş, ancak Türkiye bu yaptırımlara katılmama kararı almıştır. Hatta ABD-İran arasında zuhur eden Rehinelere Krizi'nde⁴, ABD'nin İncirlik Üssü'nü kullanmasına 'alandışılık' gerekçesiyle izin vermemiştir (Erhan, 2009: 713-714).

Türk-Amerikan ilişkilerinin yaklaşık son yirmi yılında yaşanan ve Türkiye'nin Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya devletleriyle ilişkilerinin iyileştirmesinin önünü açan bu gerginliklerin yanı sıra, 12 Eylül'ün hemen öncesinde ve sonrasında cereyan eden hadiseler de ABD'nin darbeye bağlantısının olabileceğine ilişkin kuşku artmasına sebebiyet vermiştir. Yakın geçmişte İran (1953), Yunanistan (1967) ve Şili (1973) gibi birçok ülkede gerçekleştirilen darbelerle adının anılması zihinlerde soru işaretlerinin oluşmasına yol açan en önemli faktörlerden biridir. İran'da 1979'da Şah'ın düşmesiyle ve yine aynı yılın sonlarında Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgaliyle ABD'nin istikrarlı bir Türkiye'ye duyduğu ihtiyacın artması da bir diğer önemli faktördür. Son olarak Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına geri dönmesi, Sovyetler üzerinde U2 uçuşlarının yapılabilmesi için Türkiye'deki üslerin kullanılması ve Çevik Kuvvet'in Türk topraklarına yerleştirilmesi gibi 12 Eylül öncesinde geri çevrilen ABD taleplerinin darbe yönetimi tarafından çok geçmeden yerine getirilmesi de ABD'nin darbeye bağlantısına dair şüphelerin artmasına yol açmıştır (Uzgel, 2010: 38). Neticede darbeyi konu edinen çalışmalarda, söz konusu gelişmelerden bir ya da birkaçına dayanılarak ABD'nin 12 Eylül'le ilişkisinin boyutuna yönelik tespitlerde bulunulmuştur. ABD'nin darbeye bağlantısının boyutuna yönelik farklı argümanlar öne sürülmekle birlikte, darbeden haberdar olduğu ve sonuçlarından memnuniyet duyduğu hususu çalışmaların ortak paydasını teşkil etmiştir (Birand, 1984; Ahmad, 1993; Demirel, 2003; Yetkin, 2011; TBMM, 2012; Demirel, 2012; Okur, 2014; Aslan, 2019; Kürkçü, 2022). Tasnif dışı bırakılan Beyaz Saray belgeleri de ABD'nin Türkiye'de gerçekleşecek bir darbeden memnuniyet duyacağını gösterir niteliktedir. Bu bağlamda önemli bir örneği; 1974-1977 yılları arasında CIA'nın Ankara misyon şefliği görevini icra eden ve darbe zamanında Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'ye bağlı olarak çalışan Paul Henze'nin, 25 Temmuz 1980 tarihli bilgilendirme notu oluşturmaktadır. Brzezinski'ye hitaben kaleme aldığı "Türkiye'de Askerî Müdahale?" başlıklı notta Henze, gerçekleşmesi muhtemel bir darbe hakkında şu yorumda bulunmuştur:

"... Bu (ordunun yönetime el koyması), kötü bir şey olmak zorunda değil. Eğer ordu, anayasayı da askıya alır ve sürekli çıkmazlara sebep olan zayıflığın giderilmesi hususunda ısrar ederse; bu, aşılabilir yıllardır ispatlanmış bir sorunun üstesinden gelişinin iyi bir yolu olabilir..."
(Memo, Henze to Brzezinski, 25 Temmuz 1980: 2).

Henze'nin, askerî müdahaleyi olumlayan çizgisini süreç içerisinde muhafaza ettiği de rahatlıkla gözlemlenmektedir. Darbenin gerçekleştirildiği gün Ulusal Güvenlik Konseyi adına Brzezinski'ye göndermiş olduğu "Türkiye'deki Askerî Devralmaya İlişkin Cevabımız" başlıklı memorandumda Henze, geçmişteki notuyla benzer biçimde "Türk siyasetindeki bozulma ve daha da kötüye gitme tehdidi altında olan gündelik yaşam göz önünde bulundurulduğunda, ordunun yönetime el koyması olumlu bir gelişme..." yorumunda bulunmuştur. Dahası herhangi bir ABD ya da NATO karşıtlığı

1966 yılından itibaren Türkiye'ye haşhaş ekimini bırakması için ısrarlarını artırması, Türkiye'nin ise ABD'nin talebine gönülsüz yaklaşması neticesinde vuku bulmuştur.

⁴ İran'daki ABD Büyükelçiliği'nin 4 Kasım 1979 tarihinde İranlılar tarafından işgal edilmesi ve ABD vatandaşları ile büyükelçilik çalışanlarının rehin alınması neticesinde yaşanmış, 444 gün sürmüştür.

bulunmaması hasebiyle darbeden alenen şikâyetçi olunmaması gerektiğini savunmuştur. Askerin taahhüt ettiği Türkiye'de demokrasi restorasyonunun, anayasal reforma ihtiyacı olduğunun altını çizerek, bu hususta ABD'li karar alıcılara Türk askerine karşı emredici ve ders verici olmaktan kaçınmalarını önermiştir (Memo, Henze to Brzezinski, 12 Eylül 1980: 1).

Darbeye yönelik ılımlı yaklaşım, yalnızca Henze'yle ya da Ulusal Güvenlik Konseyi'ndeki çalışma arkadaşlarıyla sınırlı kalmamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Edmund S. Muskie'nin Başkan Carter'a 12 Eylül günü gönderdiği not, Bakanlığın da Henze'yle aynı çizgide bulunduğunu açık bir biçimde göstermektedir:

"... Türk ordusunun demokratik olarak seçilmiş bir hükümetten iktidarı ele alması hususunda ABD'nin endişesini ifade eden bir basın açıklaması yayınladık. Açıklama, aynı zamanda ordunun demokratik bir sistemi restore etme niyetini ifade ettiğini, son yıllarda siyasi terörizmin ve ekonomik sıkıntıların Türkiye'ye musallat olduğunu ve Amerikan mülkiyeti ve vatandaşlarının güvende olduğunu da belirtti. Basın haklı olarak Kore ve Bolivya'daki açıklamalarla bu açıklama arasındaki açık ton farkını not edecektir. Bildiğiniz gibi, Türkiye'de cunta mantalitesi yok" (Memo, Muskie to Carter, 12 Eylül 1980: 1).

Görüldüğü üzere tasnif dışı bırakılan belgeler; ABD'nin sivil hükümetin yanında yer almak adına herhangi bir girişimde bulunmadığını ve daha önce de belirtildiği gibi darbenin gerçekleştirilmesinden memnuniyet duyduğunu gösterir mahiyettedir. Özellikle Henze'nin farklı dönemlere ait notlarında müdahaleyi olumlayan kanaatini koruması, Başkan Jimmy Carter'ın kararları üzerinde bir hayli etkili olduğu kabul edilen Brzezinski'nin de bu kanaati onayladığı sonucuna varmayı mümkün kılmaktadır. Ancak çalışmamızın esas gayesini teşkil eden ABD'nin darbe karşısındaki tutumunu değer-çıkar ikilemi üzerinden tahlil edebilmek için tasnif dışı bırakılan belgeler ışığında bölgede yaşanan değişimlere ve Türkiye'ye biçilen role yakından bakmak gerekmektedir.

1979 yılında hem İran'da Şah'ın devrilmesi hem de Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgaliyle birlikte güç dengesinde Sovyetler lehine yaşanan değişim, ABD'nin Türkiye'ye yaklaşımında da tesirini hissettirmiştir. Örneğin; CIA tarafından Nisan 1980 tarihinde hazırlanan istihbarat raporunda Şah'ın düşmesi neticesinde Türkiye'nin jeopolitik önemiyetinin ve dolayısıyla NATO üzerindeki ağırlığının arttığı açık bir biçimde belirtilmiştir (CIA, Turkey's Relations with Iran..., 1980: 1). Amerikalı politika planlayıcıların Başkan Carter'a sunduğu 'istişâri güvenlik çerçevesi'nde yer alan Türkiye'ye ilişkin ifadeler de CIA'in görüşleriyle benzer mahiyete sahiptir. Örneğin 28 Şubat 1979 tarihli belgede Türkiye; İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün ile birlikte bölgenin 'kilit ülkeler'i kategorisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca bölgeye ilişkin hayata geçirilmesi planlanan bu çerçevenin ivme kazanması ve sonraki aşamalarına destek sağlanması amacıyla söz konusu ülkelere Dışişleri Bakanı Cyrus Vance veya Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski'nin seyahat etmesi önerilmiştir (Consultative Security Framework..., 1979: 4). İstişâri güvenlik çerçevesine odaklanan 13 Nisan 1979 tarihli belgede ise, Türkiye'nin adı açıkça zikredilmese de, kilit ülkelere yardımların yapılması, hatta Japonya, Suudi Arabistan ve Avrupa ülkelerinin bu konuda teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Memo, Brzezinski to the Secretary of State..., 13 Nisan 1979: 3).

Türkiye'nin ABD nezdindeki stratejik önemini, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali sonrasında da koruduğu, hatta artırdığı rahatlıkla gözlemlenmektedir. Henze Brzezinski'ye; Türkiye'ye, Japonya'nın 95 milyon dolar (Memo, Henze to Brzezinski, 11 Nisan 1980), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün ise 1,160 milyar dolar (Memo, Henze to Brzezinski, 15 Nisan 1980) yardım sağlayacağını sözünü verdiklerini rapor ederek, bir anlamda 'kilit ülkelere yardım hususu'nun, Türkiye özelinde uygulamaya geçirildiğini göstermiştir. Ancak Türkiye'nin, ABD'nin hayatî çıkarlar olarak addettiği Ortadoğu bölgesi için yükselen önemiyetine işaret eden belki de en somut veriyi, 11 Nisan 1980 tarihli Henze tarafından Brzezinski'ye hitaben kaleme alınan memorandum sunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin İran'a yönelik muhtemel müdahalesine karşı ABD'nin alması gereken tedbirlere odaklanan ve bu çerçevede Türkiye'deki üslerin önemine dikkat çeken notta Henze, Türkiye hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"1970'ler süresince Türkiye ile ilişkilerimizin durumu, yakın zamanda neticelenen DCA'ya (Savunma İşbirliği Anlaşması) rağmen, o ülkenin tesislerinden faydalanma kabiliyetimiz hususunda bizi maalesef sınırlandırdı. Ancak, rehinerin serbest bırakılmasının ve İran'daki cerahatli krizimizin çözümünün bizim için değeri ne kadardır? Buna halihazırda ne kadar harcama yaptık? Gelecek üç ya da dört yıl için Türkiye'ye kesin olarak bağlanan yarım milyar dolarlık askerî yardım, güç modernizasyonu için ihtiyaçlarının karşılanmasında çok faydalı olacak, onları NATO'ya daha sıkı bağlayacak ve Güneydoğu bölgesindeki ittifakı muazzam ölçüde güçlendirecektir. Tahran'a karşı askerî bir harekât hazırlığı için Türk üslerinin kullanılması karşılığında ödenecek (bu) bedel, bana çok yüksek görünmüyor" (Memo, Henze to Brzezinski, 11 Nisan 1980).

Görüldüğü üzere bölgedeki güç dengesini yeniden kendi lehine tesis etmek isteyen ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı yeni bir strateji geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda hem Ortadoğu hem de Batı'nın istikrarının sağlanmasında 'kilit' rol biçtiği Türkiye'den bazı taleplerde bulunmuştur. ABD ile İran arasında yaşanan rehine krizi çözümlene dek, İran'a yönelik uygulanan ekonomik yaptırımlara katılma (Am. Embassy Ankara to Secretary State..., 24 Mart 1980), ticarî (Secretary State to Embassy Ankara, Vest-Elekdağ discussion..., 25 Mart 1980) ve diplomatik ilişkilerini kesme gibi İran'a karşı ABD'nin yanında yer aldığını gösteren eylemlerde bulunmasını ve daha önce bahsi geçtiği üzere üslerin kullanılmasına izin vermesini istemiştir. Daha da önemlisi, Kıbrıs uzlaşısının sağlanması ve Yunanistan'ın NATO askerî kanadına geri dönmesine karşı uyguladığı vetoyu kaldırması hususunda ısrarcı bir tutum benimsemiştir (Telegram from Secretary of State Muskie to the Department of State, 25 Haziran 1980). Dönemin sivil hükümetlerinin son derece temkinli yaklaştığı bu talepler⁵, ancak darbe yönetimi döneminde karşılanmıştır.

ABD'nin çıkarları gereği darbeye karşı pozitif bir tutum benimsemesi, değerlerini saf dışı bıraktığının en somut delilidir. Ancak bu durum, ABD'nin darbe öncesinde veya sonrasında değerleri üzerinden hiçbir baskı yaşamadığı manasına gelmemektedir. Tasnif dışı bırakılan belgeler, ABD'nin darbeye giden süreçte, darbe günü ve sonrasında, değerlerine sahip çıktığını göstermek adına algı değişikliğine gittiğini/gitmek zorunda kaldığını göstermektedir.

ABD'nin değerleri üzerinden yaşadığı baskıyı gösteren belgelerin önemli bir kısmını Henze'nin Brzezinski'ye hitaben kaleme aldığı notlar oluşturmaktadır. Darbe öncesine ve darbe gününe ait olan bu notlarda, Henze'nin darbeye ulvi bir nitelik kazandırmaya ve böylelikle Brzezinski aracılığıyla Başkan Carter'ın değerler üzerinden yaşaması muhtemel kaygılarını bertaraf etmeye çalıştığı söylenebilir. Örneğin Henze, 25 Temmuz 1980 tarihli memorandumda, darbenin, demokrasinin yıkılması değil yeniden tesisi için yapılacağını savunmuştur (Memo, Henze to Brzezinski, 25 Temmuz 1980). 12 Eylül günü gönderdiği notlarda ise, General Kenan Evren'in yönetime el koyma nedenlerini açıkladığı konuşmasından hareketle; endişelenmeye gerek olmadığını ve darbeye ilgili yapılacak yorumlarda darbenin, Atatürk adına ve demokratik ilkelerin ve açık toplumun korunması gibi amaçlar uğruna yapıldığına dikkat çekilmesi gerektiğini ifade etmiş, askerî liderliğin halihazırda hükümet sisteminin yeniden yapılandırılması ihtiyacını dile getirdiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Evren'in açıklamasında yer alan "özgür, demokratik, laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı, toplum ve bireyin refahına, güvenliğine ve huzuruna önem veren" sivil bir yönetim inşa etme söyleminin son derece ümit verici olduğunu ileri sürmüş, mevzubahis ilkeleri onayladıklarını ve bunların hızlı bir biçimde uygulanmasını beklediklerini bir an evvel ifade etmeleri gerektiğini belirtmiştir (Memo, Our Response..., 12 Eylül 1980: 1; Memo, Turkey-General Evren's Speech..., 12 Eylül 1980: 1).

12 Eylül günü ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan basın açıklamasına bakıldığında, Henze'nin önerdiği söylemin izlerine rastlanmakta ve ABD'nin değerleri üzerinden yaşadığı baskıyı hafifletme çabası kolaylıkla gözlemlenmektedir. Zira demokratik bir biçimde seçilen

⁵ Başbakan Bülent Ecevit'in ABD'nin taleplerine temkinli yaklaştığını gösteren örnek için bkz. Letter from Turkish Prime Minister Ecevit to President Carter, 21 Nisan 1979, *FRUS*, 1977-1980, v. XXI, Cyprus, Turkey, Greece, 416.; Başbakan Süleyman Demirel'in ABD'nin taleplerine temkinli yaklaştığını gösteren örnek için bkz. Telegram from Secretary of State Muskie to the Department of State, 25 Haziran 1980, 458-460.

hükümetin iktidardan düşürülmesi hususunda duyulan endişenin ifade edilmesinin hemen ardından, Türk ordusunun işleyen demokratik bir hükümet sistemini yeniden kurma arzusuna ve Türkiye'nin son dönemde yaşadığı siyasî teröre ve ekonomik sıkıntılara atıfta bulunulmuştur. Sonrasında ise ABD'nin, diğer NATO ülkeleriyle birlikte ekonomik istikrarını sağlaması amacıyla Türkiye'ye önemli yardımlarda bulunduğu ve bulunmaya devam edeceği belirtilerek, bir nevi darbe hükümetine değil, Türkiye'nin demokrasisine hizmet edileceği izlenimi verilmeye çalışılmıştır (Department of State, Bulletin, 1980: 50).

Darbe sonrasına ait yazışmalardan hareketle de, ABD'nin Türkiye politikasında demokratik değerlerine söylesel bir biçimde sahip çıkmayı sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Örneğin; Warren Christopher-Turgut Özal görüşmesinin tutanakları ve Carter'ın Evren'e gönderdiği mektup mercek altına yatırıldığında, belgelerin ilk kısımlarında ABD'nin esas olarak demokrasiye verdiği önemi gösteren ve Türkiye'deki darbeyi mücbir sebeplerle ve demokrasiyi tesis etme gayesiyle gerçekleştiği için desteklediğini ima eden ifadelerin kullanıldığı gözlemlenmektedir (Christopher-Ozal Meeting, 29 Eylül 1980; Message President Carter to Genaral Evren, 27 Ekim 1980). Bir başka örneği 23 Eylül 1980 tarihli ABD Dışişleri Bakanlığının, Ankara'daki Büyükelçiliğe hitaben kaleme aldığı not oluşturmaktadır. Notta askerî yönetimden, aralarında "*Türkiye'de demokrasinin ivedi restorasyonu ile sonuçlanacak ... bir zaman çizelgesinin ana hatlarıyla belirtilmesi*" maddesinin de yer aldığı bir dizi talepte bulunulması gerektiği ifade edilmiş, bu taleplerin yerine getirilmesinin askerî yönetime karşı izlenen politikaya yönelik Kongre ve ABD kamuoyundaki desteğin sürdürülmesi ihtimalini arttıracığına inanıldığından bahsedilmiştir (Secretary State to Am.Embass Ankara, 23 Eylül 1980). Belgede geçen 'Kongre ve ABD kamuoyundaki desteğin sürdürülmesi ihtimalini arttıracığı' ifadesi, değerlerin ABD'li politika yapımcılar üzerinde yarattığı baskıyı gösterir niteliktedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada Ortadoğu'da Soğuk Savaş sırasında demokratik yönetimlere karşı düzenlenen bazı darbelere yönelik ABD'nin izlemiş olduğu politikalar; tasnif dışı bırakılan belgeler ve karar alıcıların açıklamaları üzerinden mercek altına yatırılmıştır. İlgili kaynaklar, ABD'nin Türkiye darbesinden memnuniyet duyduğunu, İran darbesini ise bizzat düzenlediğini göstermiş ve böylelikle çıkarları uğruna değerlerini açık bir biçimde saf dışı bıraktığını kanıtlamamızı sağlamıştır. Nitekim ABD, Sovyet nüfuzunun engellenmesini, ulusal çıkarları açısından birincil amacı olarak değerlendirmiş ve bölgedeki güç dengesini kendi lehine tesis edecek yönetimlerin halk iradesini yansıtmamasıyla ilgilenmemiştir.

Çalışmada ayrıca, ABD'nin demokratik değerleri üzerinden sınırlı da olsa baskılandığı yargısına varılmıştır. Zira belgeler, ABD'nin darbe yönetimlerine en kısa sürede demokrasiye geçmeleri yönünde telkinlerde bulunmak zorunda kaldığını göstermiştir. Dahası çıkarlarıyla uyumlaştırmak adına demokrasi söylemini, dönemin şartlarına uygun olarak iki biçimde yeniden yorumladığını gözlemlememizi sağlamıştır.

Bunlardan ilki; İran darbesinde belirgin bir biçimde öne çıkan, hür dünyanın/demokrasilerin komünizm karşıtlığı ile özdeşleştirildiği yorumdur. Musaddık'ın Sovyetlerle bağlantısının bulunduğu ve komünist parti Tudeh'i tolere ettiği yönünde yürütülen propagandalar hür dünya/demokrasiler ile komünizm karşıtlığı arasında kurulan bağlantının somut örnekleridir. ABD Musaddık'a karşı düzenlenen darbeye, komünizm karşıtlığını bir anlamda demokrasinin muadili olarak sunarak darbenin seçilmiş bir yönetimi devirdiği gerçeğini kamufle etmeye çalışmıştır. Diğeri ise 1980 Türkiye Darbesinde gözlemlediğimiz, darbelerin demokrasinin tesisi için gerçekleştirildiği şeklinde özetlenebilecek yorumdur. ABD'nin çıkarları açısından olumlu gördüğü darbe yönetimini tanımak ve bu yönetimle ilişkilerini ilerletebilmek adına kullandığı ikinci yorumda, darbenin demokrasiye hizmet edeceği yönünde bir algı yaratılmıştır. Demokrasinin gelişebilmesi için istikrarın önemli olduğu ve bu istikrarın darbe yönetimi tarafından sağlanacağı mesajı verilmiştir. Böylelikle darbe yönetimi ile iyi ilişkiler tesis etmenin, darbe yönetimine değil, Türk demokrasisine destek manasına geleceği izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

Ortadoğu darbeleri karşısında ABD'nin benimsediği politikanın birincil kaynaklar ışığında değerlendirilmesi, demokratik değerleri ile çıkarları arasında yaşadığı ikilemi ve buna karşı başvurduğu çözüm yollarını açıklığa kavuşturmamızı sağlamıştır. Mevcut belgeler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, döneme ait yeni belgelerin tasnif dışı bırakılması ve bu konuda yapılacak çalışmaların artmasıyla argümanlarımızın daha da güçleneceği kuvvetle muhtemeldir.

KAYNAKÇA

Abrahamian, E. (1979). Iran in revolution: The opposition forces. *MERIP Reports*, 75/76, 3-8.

Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. London and New York: Routledge.

Albrecht, H. (2015). The myth of coup-proofing: Risk and instances of military coups d'état in the Middle East and North Africa, 1950-2013. *Armed Forces & Society*, 41(4), 659-687.

American Embassy Ankara to Secretary of State. (1980, March 24). Turkish response to message on economic sanctions against Iran. National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library.

Albright, M. K. (2000). Basın açıklaması: Amerikan-İran ilişkileri. Dış İşleri Bakanlığı Arşivi.

Aslan, Ö. (2019). *The United States and military coups in Turkey and Pakistan: Between conspiracy and reality*. Switzerland: Palgrave Macmillan.

Birand, M. A. (1984). *12 Eylül saat: 04:00*. İstanbul: Karacan Yayınları.

Beard, C. A. (1966). *The idea of national interest: An analytical study in American foreign policy* (2nd ed.). Chicago: Quadrangle Paperback.

Burchill, S. (2005). *The national interest in international relations theory*. New York: Palgrave Macmillan.

Carter, J. (1980). Carter Doktrini. Address by President Carter on the State of the Union Before a Joint Session of Congress, January 23, 1980. *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1977-80, vol. I, Foundations of Foreign Policy*.

Central Intelligence Agency. (1953, January 9). National Intelligence Estimate (NIE-75/1). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954*.

Central Intelligence Agency. (1951, April 5). Iran's position in the East-West conflict. NIE-6. SECRET, Digital National Security Archive (DNSA).

Central Intelligence Agency. (1952, February 4). National Intelligence Estimate (NIE-46). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954*.

Central Intelligence Agency. (1949, November 9). The current situation in Iran. SECRET. Declassified Date: July 21, 1992. Access: DNSA.

Central Intelligence Agency. (1949, June 27). The current situation in Iran. SECRET. Declassified Date: July 21, 1992. Access: DNSA.

Central Intelligence Agency. (1980, April). Turkey's relations with Iran: An intelligence memorandum. CIA-RDP81B00401R000500130008-8.

Conover, P. J., & Feldman, S. (1984). Group identification, values, and the nature of political beliefs. *American Politics Quarterly*, 12(2), 151-175.

Consultative Security Framework for the Middle East. (1979, February 28). TOP SECRET, Donated Historical Material Zbigniew Brzezinski Collection, Geographic File: Southwest Asia/Persian Gulf 2/79-12/79 through 5/80, Box 15, Jimmy Carter Library, Georgia, United States.

Demirel, T. (2003). The Turkish military's decision to intervene: 12 September 1980. *Armed Forces & Society*, 29(2), 253-280.

Demirel, T. (2012). 12 Eylül'e doğru ordu ve demokrasi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(4), 43-75.

Department of State. (1980, September 12). Bulletin.

Department of State. (2017). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954: Iran 1951-1954*. Washington: United States Government Publishing Office.

Draft Memorandum from the Assistant Secretary of Defense for International Security Affairs (Nash) to the Chairman of the Planning Board of the National Security Council (Cutler), undated. *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954*.

Draft Statement of Policy Proposed by the National Security Council. (1951, March 14). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954*.

Dukhong, K. (2007). *Core values and public opinion on foreign policy* (Doctoral dissertation). Northwestern University, Illinois.

Eisenhower Doktrini. (1957, January 5). Address by President Eisenhower, Special Message to the Congress on the Situation in the Middle East. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project.

Erhan, Ç. (2009). ABD ve NATO'yla ilişkiler. In B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Vol. I, pp. 522-576). İstanbul: İletişim Yayınları.

Feldman, S. (1988). Structure and consistency in public opinion: The role of core beliefs and values. *American Journal of Political Science*, 32(2), 416-440.

Frankel, J. (1970). *National interest*. London: Palgrave Macmillan.

Gasiorowski, M. (2012). U.S. foreign policy toward Iran during the Musaddiq era. In D. W. Lesch & M. L. Haas (Eds.), *The Middle East and the United States: History, politics, and ideology* (pp. 55-70). Colorado: Westview Press.

- Harris, G. S. (2004). Turkish and American relations since the Truman Doctrine. In M. Aydın & Ç. Erhan (Eds.), *Turkish-American relations: Past, present, and future* (pp. 66-91). London: Routledge.
- Hudson, M. C. (1996). To play the hegemon: Fifty years of US policy toward the Middle East. *Middle East Journal*, 50(3), 329-343.
- Hunt, M. H. (2009). *Ideology and U.S. foreign policy*. New Haven: Yale University Press.
- Huntington, S. P. (2011). American ideals versus American institutions. In G. J. Ikenberry (Ed.), *American foreign policy: Theoretical essays* (pp. 220-250). USA: Wadsworth Cengage Learning.
- Hurwitz, J., & Peffley, M. (1987). How are foreign policy attitudes structured? A hierarchical model. *American Political Science Review*, 81(4), 1099-1120.
- Karwat, M. (1982). Political values as ideas of social needs. *International Political Science Review*, 3(2), 198-204.
- Kertzer, J. D., Powers, K. E., Rathbun, B. C., & Iyer, R. (2014). Moral support: How moral values shape foreign policy attitudes. *The Journal of Politics*, 76(3), 825-840.
- Kinzer, S. (2003). *All the Shah's men: An American coup and the roots of Middle East terror*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Kürkçü, B. (2022). The question of U.S. involvement in Turkish military coups during the Cold War: An analysis via available CIA archives. *Journal of Military History*, 86(1), 110-131.
- Letter from Turkish Prime Minister Ecevit to President Carter. (1979, April 21). *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1977-1980, v. XXI, Cyprus, Turkey, Greece*.
- McCormick, J. M. (1985). *American foreign policy & process*. Boston: Wadsworth.
- McElroy, R. W. (1989). *Morality and American foreign policy: The role of moral norms in international affairs* (Doctoral dissertation). Stanford University, California.
- McGhee, G. (1990). *The U.S. Turkish-NATO-Middle East connection: How the Truman Doctrine contained the Soviets in the Middle East*. New York: St. Martin's Press.
- Memo, Brzezinski to The Secretary of State, The Secretary of Defense, The Secretary of Energy, The Chairman, Joint Chiefs of Staff Director, Central Intelligence. (1979, April 13).
- Memo, Henze to Brzezinski. (1980, April 11). National Security Affairs, Evening Reports File: 2-5/78 through 7-12/80, Box 6, Jimmy Carter Library, Georgia, United States.
- Memo, Henze to Brzezinski. (1980, September 12). Our response to military takeover in Turkey. National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, United States.

Memo, Henze to Brzezinski. (1980, September 12). Turkey-General Evren's speech. National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, United States.

Memo, Henze to Brzezinski, 12 Eylül 1980, National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.

Memo, Henze to Brzezinski, 15 Nisan 1980, National Security Affairs, Evening Reports File: 2-5/78 through 7-12/80, Box 6, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.

Memo, Henze to Brzezinski, 25 Temmuz 1980, National Security Council Evening Reports File: 11/77-1/78, Box 5, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.

Memo, Muskie to Carter, 12 Eylül 1980, CK 3100518651, SECRET, Date Declassified, Aug 03, 2002.

Memorandum from Director of Central Intelligence Dulles to President Eisenhower, 1 Mart 1953, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.

Memorandum of Discussion at the 135th Meeting of the National Security Council, 4 Mart 1953, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.

Memorandum of Discussion at the 136th Meeting of the National Security Council, 11 Mart 1953, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.

Miller, W. L., White, S., & Wood, P. H. (1998). *Values and political change in postcommunist Europe*. London: Palgrave MacMillan.

Monthly Report Prepared in the Directorate of Plans (Iran: February 1953), tarih belirtilmemiş, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.

Morgenthau, H. J. (1950). The mainsprings of American foreign policy: The national interest vs. moral abstractions. *The American Political Science Review*, 44(4), 833-854.

Myrdal, G. (1944). *An American dilemma: The Negro problem and modern democracy*. London & New York: Harper & Brothers.

National Security Council Directive on Office of Special Projects, Foreign Relations of United States (FRUS), 18 Haziran 1948.

National Security Council, Report of the National Security Council on the Position of the United States with Respect to Iran, 21 Temmuz 1949, NSC 54, TOP SECRET, Erişim, Digital National Security Archives (DNSA) veritabanıyla sağlanmıştır.

National Security Council, United States Objectives and Policies with Respect to the Near East, 23 Temmuz 1954, NSC 5428, TOP SECRET, Erişim: Digital National Security Archives (DNSA).

National Security Council, US Policy toward the Near East, 4 Kasım 1958, NSC 5820/1, TOP SECRET, Erişim: DNSA.

- Nuechterlein, D. E. (1976). National interests and foreign policy: Conceptual framework for analysis and decision-making. *British Journal of International Studies*, 2(3), 246-266.
- Okur, M. A. (2014). Türkiye-ABD ilişkileri'nin 12 Eylül kavşağı: Amerikan belgeleri darbe hakkında ne anlatıyor? *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(40), 67-93.
- Okur, M. A. (2015). The American geopolitical interests and Turkey on the eve of the September 12, 1980 coup. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 199-222.
- Osgood, R. E. (1953). *Ideals and self-interest in America's foreign relations: The great transformation of the twentieth century*. Chicago: University of Chicago Press.
- Progress Report to the National Security Council, 20 Mart 1953, Foreign Relations of United States (FRUS), 1952-1954 Iran, 1951-1954.
- Risen, J. (2000, 16 Nisan). How a plot convulsed Iran in '53 (and in '79). *The New York Times*.
- Rosenau, J. N. (1968). National interest. In Sills, D. L. (Ed.), *International encyclopedia of the social sciences* (Vol. 11, pp. 36-42). USA: The MacMillan Company & The Free Press.
- Secretary State to Am. Embassy Ankara, Christopher-Ozal meeting, 29 Eylül 1980, Evening Reports File: 11/77-1/78, Box 5, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.
- Secretary State to Am. Embassy Ankara, Message from President Carter to General, 27 Ekim 1980, National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.
- Secretary State to Am. Embassy Ankara, U.S. relations with Turkey, 23 Eylül 1980, National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.
- Secretary State to Am. Embassy Ankara, Vest-Elekdağ discussion on business with Iran, 25 Mart 1980, National Security Council, Country File: Trust Territory of the Pacific Islands: 6/77-1/81 through Turkey: 9/80-1/81, Box 75, Jimmy Carter Library, Georgia, Amerika Birleşik Devletleri.
- Sönmezoglu, F. (2000). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- The American Paper, FRUS, 1947, vol 5, 575.
- Thompson, K. W. (1973). Moral values and international politics. *Political Science Quarterly*, 88(3), 368-374.
- Thompson, J. A. (2013). Woodrow Wilson. In M. Cox, T. J. Lynch, & N. Bouchet (Eds.), *U.S. foreign policy and democracy promotion: From Theodore Roosevelt to Barack Obama* (pp. 45-62). USA: Routledge.
- Tsanoff, R. A. (1951). Moral principles and national interest. *Ethics*, 62(1), 11-15.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Meclis Araştırması Komisyonu, c.1: 376, Kasım 2012, 561-915.

Uslu, N. (2000). *Türk-Amerikan ilişkileri*. Ankara: 21. yy Yayınları.

Uzgel, İ. (2010). ABD ve NATO'yla ilişkiler. In B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Vol. II, pp. 34-82). İstanbul: İletişim Yayınları.

Wilber, D. (1954). *Clandestine service history: Overthrow of Premier Mossadeq of Iran (November 1952-August 1953)*.

Williams, R. M. (1968). Values: The concept of values. In Sills, D. L. (Ed.), *International encyclopedia of the social sciences* (Vol. 16, pp. 283-287). USA: MacMillan.

Yetkin, Ç. (2011). *Türkiye'de askeri darbeler ve Amerika*. Ankara: Kilit Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT**GENİŞLETİLMİŞ ÖZET****BETWEEN VALUES AND INTERESTS: REVISITING U.S. ENGAGEMENT WITH COLD WAR
COUPS IN THE MIDDLE EAST**

The U.S. attitude toward the coups that occurred in the Middle East during the Cold War has been the subject of many studies. In these studies, the possible influence or connection of the U.S. to these coups has been examined. It has been emphasized that the overthrown governments failed to fulfill the demands of the United States and/or that the coup regimes made decisions favorable to the interests of the United States. While supporting these arguments, this study mainly aims to scrutinize the value-interest dichotomy in the U.S.'s Middle East policy through the coups. More precisely, this study focuses on military coups against democratically elected governments in order to analyze the dilemma between values and interests in the U.S.'s Middle East policy.

Interest and value comprise the two basic concepts of our study. In drawing the semantic boundaries of the concept of value in this study, we were inspired by its close connection with belief systems. Indeed, The American people have consistently supported liberal, democratic, individualistic, and egalitarian ideals throughout American history. These values and ideals, called the American Creed, have formed the core of American national identity since the eighteenth century and have profoundly influenced its foreign policy. Although it has undergone some changes in the course of history, the discourse of democracy, which is based on the idea that people should decide their own future/government, has been important for the United States. The discourse of democracy has been part of the U.S. vision of the world for a short period of time after World War I and uninterruptedly after World War II. Hence, throughout this study, the concept of "value" is associated with the discourse of democracy, and it is accepted that the concept has a positive meaning. The concept of national interest, on the other hand, is used, in this study in its broadest definition, to mean a phenomenon that is solely for the benefit of a nation. The word "benefit" here is crucial as it emphasizes the self-centered nature of the concept of national interest. In the end, it is generally acknowledged that states prioritize the security and welfare of their citizens above everything else, even above the values they defend, when formulating national interests. In our study, the U.S. national interests in the Middle East during the Cold War are used to correspond to the objectives of preventing Soviet influence and, in a related way, supporting Israel, and ensuring access to oil resources.

In this study, the coups in Iran (1953) and Turkey (1980) were chosen as examples to illustrate the value-interest dilemma of the United States in the Middle East in a concrete manner. The most important common feature of the coups is that they were organized against elected governments. Yet, there are different reasons for choosing each case. For example, the Iranian coup was chosen because the United States officially acknowledged that it was the organizer. The coup in Turkey was included in the study because of the special emphasis on the influence of the United States in the studies on this subject. In each coup, answers to the following questions are sought, respectively: What was the extent of the United States' relationship with the coup? Did the U.S. experience any pressure over its values during or after the coup? If so, how did it resolve the situation? In answering these questions, we rely on documents from the National Archives in College Park, Maryland, and the Jimmy Carter Presidential Library in Atlanta, Georgia, as well as Foreign Relations of the United States (FRUS), and the CIA reports available online. In other words, primary sources are the main source of our study. However, secondary literature supporting the primary sources is also utilized.

These sources show that the US welcomed the coup in Turkey and orchestrated the coup in Iran, thereby allowing us to prove that the US explicitly discarded its values for the sake of its interests. The sources also enable us to observe that the U.S. reinterpreted the discourse of democracy in two ways, in accordance with its interests, to reconcile it with the conditions of the period. The first is the interpretation that the free world/democracies are identified with anti-communism, which was prominent in the Iranian coup. The propaganda that Mossadegh had ties with the Soviets and tolerated the communist party Tudeh are concrete examples of the connection between the free world/democracies and anti-communism. In the coup against Mossadegh, the US tries to camouflage the fact that the coup overthrew an elected government by presenting anti-communism as a substitute for democracy. The other is the interpretation, we observed in the Turkish coup, which can be summarized as the coup was carried out for the establishment of democracy. In this interpretation, the message is that stability is important for democracies to thrive and that this stability will be ensured by the coup authority. Thus, the impression is given that establishing good relations with the coup regime will mean support for Turkish democracy, not the coup authority.

KATKI ORANI BEYANI VE ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ

Sorumlu Yazar <i>Responsible/Corresponding Author</i>	Özge YAVUZ			
Makalenin Başlığı <i>Title of Manuscript</i>	Değerler Ve Çıkarlar Arasında: Abd'nin Ortadoğu'daki Soğuk Savaş Dönemi Darbeleriyle İlişkisine Farklı Bir Bakış			
Tarih <i>Date</i>	02.06.2024			
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme vb.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review etc.)</i>	Araştırma Makalesi			
Yazarların Listesi / List of Authors				
<i>Sıra No</i>	<i>Adı-Soyadı</i> <i>Name - Surname</i>	<i>Katkı Oranı</i> <i>Author Contributions</i>	<i>Çıkar Çatışması</i> <i>Conflicts of Interest</i>	<i>Destek ve Teşekkür (Varsa)</i> <i>Support and Acknowledgment</i>
1	Özge YAVUZ	% 50	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	
2	Mehmet Akif OKUR	% 50	Çıkar çatışması bulunmamaktadır.	